

La triple corona: Xàtiva, els Borja i l'art

PURIFICACIÓ MASCARELL

*Directora del I Congrés Xàtiva: Història, cultura i identitat:
Els Borja en l'art*

Durant quatre dies de maig del 2016, amb la llum de la primavera banyant els antics carrers del poble cremat per Felip V en 1707 per a escarni de tots els valencians, els Borja van tornar a passejar-se per la seua ciutat natalícia. Van visitar la Col·legiata de Santa Maria, aquella església tan estimada i protegida; van contemplar els seus escuts cardenalítics dalt de la sòbria porta del Palau de l'Ardiaca; van picar a la porta de la casa on va nàixer Alexandre VI, a l'encisadora placeta ara batejada amb el nom papal de Roderic; van pujar a l'ermita de Santa Anna, per ells construïda, sense perdre de vista el perfil allargassat del castell xativí, on estigué empresonat el germà de Francesc de Borja; van gaudir del flaïre d'orgull nobiliari i encensari conventual que sempre ha emanat d'una de les ciutats amb més vanitat –un pecat menor– de l'orbe cristià.

I ho van fer a través dels centenars de persones que, durant aquells dies, van reviure la memòria dels papes més injustament castigats de la llarga genealogia vaticana. Tal vegada perquè no eren italians, tal vegada perquè els agradava massa el poder –a qui no, quan és capaç d'arribar tan lluny?–, tal vegada perquè eren humans com tots nosaltres, i per això hui encara ens fascinen. A Xàtiva –perquè a casa pròpia no valen exageracions– la llegenda negra es va relativitzar, matisar i contextualitzar, permetent una revisió contemporània, seriosa i ponderada de la trajectòria i el llegat dels papes Borja i de la seua família.

Tot fou possible gràcies a la decidida aposta de l'Ajuntament de Xàtiva per assumir un congrés acadèmic de quatre dies de durada i una intensa programació trufada de conferències, comunicacions, taules redones, exposicions, teatre, poesia, música, dins del que vam anomenar “Maig borgià”. Un mes per a estudiar i reivindicar els Borja com a part de la identitat d'un poble. I un potent plat fort per a començar els fasts: el congrés “Els Borja en l'art”, del dia 4 al 7.

Així, amb la inestimable col·laboració de la Universitat de València i l'Institut Internacional d'Estudis Borgians, l'Ajuntament volgué encetar una línia de reunions acadèmiques sobre la història de Xàtiva dedicant la seua primera edició a les figures amb major projecció internacional que ha donat la ciutat *socarrada*. En concret, la convocatòria espentava els investigadors per l'atractiva senda del vincle dels Borja amb l'art. Es convidava, especialment, a analitzar les recreacions artístiques realitzades sobre els papes Borja i la seua família des del segle xv fins al present. El comitè científic, format per molts dels millors especialistes borgians, va aportar el rigor i el segell de qualitat imprescindibles: Júlia Benavent, Marià Carbonell, Josepa Cortés, Vicent Josep Escartí, Joan Iborra, Santiago La Parra, Miquel Navarro, Maria Toldrà i Mariàngela

Vilallonga. A tots ells hem d'agrair-los la immediata creença en el projecte i el suport constant que van brindar a l'organització. Molts altres investigadors també volgueren unir-se a la causa aportant la seua visió i els seus treballs. L'encontre va prendre forma.

El dia 4 de maig de 2016, les portes del magnífic convent de Sant Domènec, en ple centre de l'antiga ciutat medieval, s'obriren per a rebre trenta investigadors de quinze institucions espanyoles i estrangeres. Davant d'un atent públic de totes les edats –inclosos vint joves estudiants becats pel consistori–, els especialistes van oferir un recital de ciència i cultura. El sostre de la nau gòtica es va revelar com el millor pal·li amb el qual cobrir enriquidors debats, interessants argumentacions i profitosos intercanvis de coneixements: si a l'Edat Mitjana el convent dominic fou un important focus de difusió cultural –quan Xàtiva era la segona ciutat del regne de València–, més de cinc segles després recuperava el seu estatus vinculat a la sapiència i retornava una parcel·la de dignitat cultural a la ciutat.

Entre els fruits que va produir aquell encontre primaveral, el present monogràfic de la *Revista Borja* de l'IEEB és, sens dubte, el més sucós. Ací s'han volgut recollir les aportacions fetes durant els dies del congrés i deixar constància del que es va avançar en el coneixement dels Borja i el seu univers. No ens resistim a fer-ne un breu repàs. Convidant al lector, això sí, a gaudir de les peces senceres tot seguit.

L'antropòleg i escriptor valencià Joan Francesc Mira fou l'encarregat de donar el tret d'eixida a les jornades. El seu pòrtic al món dels Borja va fer les delícies d'un auditori completament entregat i unit per l'interés d'aprendre de la mà de l'expert borgià més cèlebre. La seua conferència d'alta divulgació trencava tòpics i suturava ferides amb la intel·ligència i el sentit comú característics de l'autor. Llegir-la ara es torna indispensable.

A l'època contemporània, l'art que amb més profusió s'ha ocupat de versionar la figura i la vida dels Borja ha sigut el cinema. El cel·luloide ha estat, per excel·lència, el suport que més ha contribuït a arrelar deformacions i tòpics en l'imaginari col·lectiu. Analitzar aquesta recepció audiovisual ha estat l'objectiu de Josepa Cortés, amb el seu apropament general a la filmografia borgiana i el seu repàs de les grans produccions internacionals, i de Fernando Sanz, des de la particular òptica de la ficció espanyola, siga en format de film o de sèrie televisiva.

La figura de Lucrecia Borja ha estat en el centre de les investigacions de Marc Gomar i María Julia Martínez juntament amb María Luisa Vázquez. En concret, els estudiosos s'han fixat en el tractament que ha rebut la filla de Roderic, al llarg de les èpoques, en l'art pictòric. La significació icònica i l'evolució de la seua figuració fins a definir-se com una bellesa perillosa per als homes, en línia amb el concepte modern de *femme fatale*, es troba perfectament dibuixada als treballs que ací es recullen.

Més enllà del camp estètic i de les representacions, la Lucrecia més humana ens arriba gràcies a dos investigadors estrangers que s'ocupen de l'espiritualitat del personatge. Per una banda, Diane Ghirardo utilitza l'inventari de les seues joies personals per a documentar la seua profunda religiositat. Per una altra, Daniele Palma i els seus companys s'ocupen d'estudiar les claus fonamentals per comprendre i extraure el suc de la correspondència xifrada de la dama. Ambdues aportacions ofereixen una renovadora visió de Lucrecia i descobreixen el seu vessant més personal i íntim.

Santiago La Parra convida a revisar el tractament historiogràfic dels Borja a partir d'una reivindicació del paper de les dones d'aquesta família valenciana en moments fo-

namentals per a la consolidació del llinatge. Concretament, La Parra es fixa en dues fèmies molt pròximes a Alexandre VI: la seua mare Isabel i la seua nora María Enríquez.

El cognom Borja, els seus orígens vinculats a la localitat aragonesa del mateix nom i l'extensió de la nissaga fins al segle XXI són les qüestions sobre les quals aprofundeixen, amb coneixement directe de causa per provenir de la mateixa Borja, Leandro Galindo i Manuel Gracia. Tot, sense deixar de banda la ramificació del cognom fora de les nostres fronteres a través de la localització dels descendents vinculats a la cultura fins i tot al continent americà.

Partint de textos d'època i d'una documentació poc freqüentada, Francisco Pons, Joan Emili Roig i Joan Iborra parlen, respectivament, de la plasmació dels Borja en els textos dels humanistes valencians de la primera meitat del segle XVI, de la presència de la llegenda negra en els escrits de Gonzalo Fernández de Oviedo i Jerónimo Zurita i la seua influència, i de la visió que ofereix un poema inèdit del jesuïta Álvaro Cienfuegos, biògraf de Francesc de Borja, sobre la mort de Francesc de Castro Portugal i Borja.

La ceràmica valenciana, art tan preuat pels dos papes i que tant es van esforçar per exportar al Vaticà, és el tema sobre el qual treballa la ceramista Mercedes González. María José Badenas i Joan Cànoves, per la seua banda, presenten una anàlisi exhaustiva de les característiques de la biblioteca de Calixt III i un recorregut heràldic a través dels diferents escuts borgians i el seu significat per a la nissaga. També en el blasó borgià es detura Alberto Aguilera, però incidint en el vincle entre l'escut dels Borja i el de la ciutat aragonesa de Borja, amb l'objectiu d'observar les estratègies per construir una identitat local des de l'heràldica i les seues derivacions polítiques, socials i culturals.

Ja siga pel seu paper de mecenes de l'art o pel de pont transmissor de les modes artístiques entre el món ibèric i l'italià, els Borja sempre han destacat pel seu vincle amb l'art musical. Tres especialistes en la matèria ofereixen diferents visions d'aquest vincle dels papes valencians amb la música: Francesc Xavier Alern, Javier Martínez, Santiago Galán.

Finalment, per deixar constància de la presència de Calixt III i Alexandre VI en l'art contemporani, aquest monogràfic inclou tres estudis sobre poesia, videojoc i narrativa: Manuel Valero analitza la vinculació del poeta alcoià Juan Gil-Albert amb la ciutat de Xàtiva amb els papes Borja al rerefons; Asís Pérez, des d'una original perspectiva, s'ocupa de l'ús de la llegenda negra borgiana en l'últim producte artístic que més contribueix a la seua difusió entre els joves de l'era digital; i l'historiador borgià Miquel Navarro s'aproxima a la novel·lística de Joan Francesc Mira en un magistral treball de lectura obligatòria per a tots els fanàtics de *Borja Papa*.

És una llàstima que aquestes actes no puguen recollir les joies que les arts escèniques van oferir durant els dies del congrés: l'estrena de l'espectacle *Proposta de juí als Borja*, amb música d'època en directe i la Bicileta Teatre comandada pel borgià Antoni Martínez Revert; la comèdia *Quatre-cents!*, de Crit Teatre, ambientada en el segle XV valencià amb protagonisme de Calixt III; o el concert *Lucretia de Borgia*, a càrrec de Carles Magraner i Capella de Ministrers, amb un programa inèdit fins la seua presentació a l'ermita de Sant Feliu de Xàtiva. Hem pogut rescatar per a les retines curioses, això sí, l'exposició *Deconstructing ab Borjas*, comissariada per l'artista Alfredo Pardo. Dèsset mirades distintes sobre els papes Borja des de l'eclecticisme estilístic, dèsset obres creades *ex professo* com a complement de la reunió científica.

Set mesos després, la *Revista Borja* s'abilla amb la tiara. I la triple corona papal

es transforma en acadèmica sobre tres nivells: la ciutat, els protagonistes i el tema d'un congrés que ha deixat contribucions fonamentals ací recollides amb la paciència i el *savoir faire* de Maria Toldrà. Amb aquesta publicació, pràcticament totes les ponències presentades durant el congrés poden consultar-se *on line* i es troben disponibles per a qui desitge recuperar l'ambient del convent de Sant Domènec i, sobretot, per a qui no el va poder gaudir.

Pep Gimeno "Botifarra" fa vibrar els esperits quan canta allò de "vinc del cor de La Costera, del poble dels *socarrats*, d'allà on renaix de les cendres, el meu País Valencià". Xàtiva, ressorgint d'entre les cendres, dedica als més grans personatges que ha parit mai aquest homenatge. Per això, també durant el congrés, Pep Gimeno va estrenar el primer romanç dedicat a la memòria dels Borja, escrit pel periodista Paco Cerdà. Els seus versos centrals sintetitzen el sentiment dels participants i assistents al congrés "Els Borja en l'art", i són el millor aperitiu per al festí borgià que ací comença:

Roderic, alça't del llit
per dir a joves i grans
que els Borja van engrandir
la llengua dels valencians.
Prou de fem i desmemòria,
prou de rebre més ofensa.
L'orgull que vos nega Roma
Xàtiva vos el professa.